

KUR'AN'DA UNUTKANLIK: SEBEPLERİ VE ÇARELERİ*

Ahmet ERDİNÇLİ**

Öz

Kur'ân-ı Kerîm'de, Allah (cc)'ın yeryüzüne gönderdiği varlıkların en mükemmeli olduğu belirtilen insanın bu özelliğine rağmen bir takım zaaflarının olduğu yer almaktadır. Bu zaafardan birisi de onun önceden edindiği bilgi, deneyim, algı ve tecrübelerini birtakım etkiler neticesinde kaybetmesi ve unutmasıdır. Unutkanlık, insanın fitratından olup her insanda az/çok bulunmaktadır. Kur'an'ın bazı âyetleri, insanı unutkanlığa sevk eden birtakım sebepleri haber verirken, bazı âyetleri de insan için genelde bir zaaf olarak addedilen unutkanlığa çareler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler; Kur'ân, Unutkanlık, Sebep, Çare.

FORGETFULNESS IN THE QUR'AN: CAUSES AND REMEDIES

Abstract

Paradoxically, though created by Allah (cc) as the most exalted being in the cosmos, human being has some defects in his/her nature. Of these defects, the case of oblivion that has been accrued through knowledge, experience, and experimentation, that is caused by certain effects. The concept of oblivion is one of the Qur'anic notions. It comes succinctly to denote "forgetting", and is mentioned in the Qur'ân forty-five times in various molds for various meanings. The Qur'an offers us many reasons and remedies of forgetfulness.

Keywords: Qur'ân, forgetfulness, reasons, remedies.

* Geliş Tarihi / Received Date : 18.04.2017 Kabul Tarihi / Accepted Date : 20.12.2017
 Bu makale, "Kur'ân'da Nisyân/Unutma Kavramı" isimli yüksek lisans tezi ile "Kur'ân-ı Kerim-Sünnet ve Tıp Bilimlerine Göre Unutkanlığın Çareleri" isimli kitaptan yararlanılarak üretilmiştir.
 ** Dr., Manisa İl Müftülüğü Cezaevi Vaizi. ahmeterdincli@hotmail.com

Giriş

Kendisine uyanlara rehberlik eden Kur'ân, tüm insanları iyilik yapmaya teşvik ederken kötülüklerden de sakındırmaya çalışmaktadır. Çünkü insan, tabiatı itibâriyle bazı zaâflardan ve kötülüklerden kendini koruyamayıp hataya düşebilmektedir.

Bu makalede Kur'ân âyetlerinin ele aldığı ve insana unutmaya zaâfı konusunda yardımcı olacağına inandığımız maddeleri belli başlıklar altında inceleyeceğiz. Kur'an'da 45 âyette yer alan unutkanlık, genel olarak insanın bir zaafı olarak dile getirilmektedir. Bu âyetlerin çoğunda unutkanlığın gerçek manada unutkanlık olmadığı; önem vermeme, gerektiği kadar dikkat ve tekrar etmeme gibi sebeplerle ortaya çıktığı görülmektedir.

1. UNUTKANLIĞIN SÖZLÜK VE TERİM ANLAMLARI

Unutkanlık lügat yönünden sözlüklerde; zikrin¹, hatırlamanın², akılda tutmanın ve muhafaza etmenin zıddı olarak geçmektedir³. Arapça karşılığı nisyân'dır. Bu kelime nûn harfinin kesreli okunmasıyla terk, nûn'un fethalı okunmasıyla çok unutmaya anlamına gelmektedir⁴. Mesela "Raculun nesyênün" denildiğinde "çok unutkan adam" anlamı kastedilmektedir⁵. Yine Araplar bu kelimeyi "değer verilmeyen şey" anlamında "ihfezû ensêküm" yani "unutulacak şeylerinizi (cüzdan, para vb.) muhafaza edin" şeklinde kullanmaktadırlar⁶.

Nisyân/unutmaya, Kur'ân âyetlerinde değişik kalıplarda geçmektedir. Bu âyetlerin 11 tanesinde gerçek anlamında, insanın fitratından kaynaklanan bir unutmaya, geri kalan 34 âyette ise bilerek ve kasıtlı olarak bir görevi, sorumluluğu terk etme anlamında kullanılmaktadır.

¹ Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh (Tâcu'l-Lüga ve Sihâhu'l-Ârabiyye)*, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1418/1994, s. 1164; ayrıca Bkz. el-Â'râf 7/205; el-Kehf 18/28; el-Kehf 18/63.

² Tancî, Muhammed, *Mu'cemü'l-Mufassal fi Tefsîri Garîbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiye, 1424/2003, s. 474.

³ İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed b. Râğıb, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*, Beyrut, Dârü'l-Ma'rifet, 1422/2001, s. 493; Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdu'd-dîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Okyânüsü'l-basît fi Tercemeti'l-Kâmûs'il-Muhît*, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1424/2003, II, 1204; Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr*, Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 1998, II. Baskı, I. 91; Cübûrî, Hüseyin Halef, *Avârîzü'l-Ehliyye İ'nde'l-Usûliyyîn*, Mekke, Ümmü'l-Kurâ, 1408/1988, s. 208.

⁴ Kurtubî, Ebî Abdillâh, Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâsi'l- A'rabi, 1422/2002, I, 256.

⁵ İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Ârabi'l-Muhît*, Beyrut, Dâru Sâdır, 1410/1990, XV. 322; Cevherî, *es-Sihâh*, II. 1818.

⁶ Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 493.

Unutkanlık, Kur'ânî bir terim olarak; insanın bir görevi, sorumluluğu, bir gerçeği bilerek terk etmesi, ihmal etmesi, görmezlikten gelmesi, göz ardı etmesi, ilâhi emir ve yasaklara riâyet etmemesi gibi anlamlarda kullanıldığı⁷ görülmektedir.

2. KUR'ÂN'DA UNUTKANLIĞIN SEBEPLERİ

Kur'an-ı Kerim'de unutkanlığa sebep olduğu bildirilen birçok neden mevcuttur. Başlıcaları şunlardır:

2.1. Allah (cc)'ı Akıldan Çıkarmak

Kur'ân-ı Kerîm'de, Allah (cc)'ı hatırlamayı ifâde eden kavramların en kapsamlısı zikirdir. Genel anlamda hafızada olan şeylerin tekrar edilmesi olarak tarif edilen zikrin veya Allah (cc)'ı anmanın, Kur'ân'da farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan bazılarında Allah (cc)'a kulluk amacıyla namaz kılma,⁸ Kur'ân okuma,⁹ dua etme¹⁰ vb. anlamlarda kullanılmaktadır.

İnsanların bu dünyaya gönderilmelerinin en önemli amacı, Allah'a kulluk yapmaktır. Bu kulluğun en önemli göstergesi ibadetlerdir. Şayet insan, kendisini yaratan Allah(cc)'ı unutursa, hayatta bulunma gayesinin dışına çıkmış olur, hesabı unuttur ve tüm zamanını bu dünya için harcar.

Âyetlerin dikkat çektiği unutkanlığın en büyük belirtisinin, insanın kendisini yoktan var eden, çeşitli nimetlerle donatan yaratıcısını unutması olduğu anlaşılmaktadır. Dünyaya imtihan için gönderilen insanın çeşitli şekillerde imtihana tâbi tutulurken Allah (cc)'ı unutmayıp hep hatırında tutması âyette şöyle dile getirilmektedir: *"unuttuğun zaman Rabbini an"*¹¹.

Kur'ân'ın da belirttiği gibi yaratılışımızın gayesi, Allah (cc)'ı tanımak ve O'na kulluk etmektir¹². Bütün kâinat ve onda meydana gelen hadiseler, Allah (cc)'ı hatırlatan ve ona delâlet eden¹³ sayısız âyetlerle doludur. Bütün nimetler yüce bir varlığa işaret etmektedir¹⁴. Yeryüzüne halife olarak gönderilen ve kendisine sayısız nimetler bahşedilen insanın ona sırt çevirmesi elbette düşünülemez.

⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Ârab*, XV, 322; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 493-494; Karagöz, İsmail ve dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara, DİB. Yayınları, 2007, s. 531.

⁸ Âl-i İmrân, 3/191.

⁹ et-Taha, 20/124.

¹⁰ el-Â'raf, 7/180.

¹¹ el-Kehf 18/24.

¹² ez-Zâriyât 51/56.

¹³ el-Bakara 2/164; Âl-i İmrân 3/190; ez-Zâriyât 51/20.

¹⁴ el-Bakara 2/40, 47, 156, 239; et-Tâhâ 20/14; el-Hacc 22/28, 34.

Kur'ân'da Allah (cc)'ı anmayı unutanlar tarif edilirken, onların Allah (cc)'ın varlığını bilmeme ve O'nu inkâr etmeden ziyade, Allah (cc)'ı bilip, O'nun nimetlerinin farkında olmalarına rağmen, Allah'ın emir ve yasaklarını yaşantılarında dikkate almadıklarına, geri plana ittiklerine dikkat çekilmektedir¹⁵. Bu insanların, sahip oldukları imkân ve nimetleri bütünüyle kendi elleriyle elde etmiş gibi davrandıkları, gurura kapıldıkları ve O'na muhtaç değilmiş gibi hareket ettikleri görülmektedir¹⁶.

Kur'ân'da Allah (cc)'ı anmayı unutturan birtakım etkenlerin olduğuna da dikkat çekilmiştir. Bunlardan bazıları; mal¹⁷, evlat sevgisi, gurur, kibir, şeytan ve onun vesveseleridir¹⁸. Bütün bu etmenlerden en çok dikkat çeken ise şeytandır. Şeytanın özellikle Allah (cc)'a iman eden ve kulluğunun farkında olan mü'minleri saptırmak için, değişik vasıtalarla onlara Allah (cc)'ı unutturmaya çalıştığı belirtilmektedir¹⁹. Sonuç olarak, insan, kendisine Allah'ı unutturacak nefis, şeytan, mal vb. şeylere dikkat etmeli, her ne halde olursa olsun O'nun yolundan ayrılmamalıdır.

2.2. Şeytan ve Hileleri

Unutkanlığın yer aldığı bazı âyetlerden anlaşıldığına göre, insanın başına gelen bazı unutmaya hadiselerine şeytan sebep olmaktadır²⁰.

Kur'ân, Hz. Peygamber ve mü'minleri şeytana uymaktan sakındırmıştır: *"Âyetlerimiz hakkında (münasebetsizliğe, ileri geri konuşmaya) dalanları gördüğün zaman, onlar başka bir söze geçinceye kadar onlardan yüz çevir, (uzak ol, meclislerini terk et); eğer şeytan sana (bunu) unutturursa, hatırladıktan sonra (hemen kalk), o zalimler topluluğuyla beraber oturma!"*²¹. Âyette şeytanın, insanın doğasındaki bazı zaâfları iyi bildiğine ve onu yönlendirdiğine vurgu yapılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm, sadece Hz. Peygamber ve mü'minlerin değil, başka Peygamberlerin de unutmaya ilgili kıssalarını aktarmaktadır. Bunlardan birisi de Hz. Yûsuf'tur. O'nunla ilgili olan bu unutmaya hadisesinde olay şeytana isnad edilmektedir. *"(Hz. Yûsuf) Onlardan, kurtulacağını zannettiği kimseye dedi ki: 'Beni*

¹⁵ el-Mâide 5/13-14.

¹⁶ el-Yûsuf 12/42.

¹⁷ el-Kasas 28/77.

¹⁸ el-En'am 6/42-44.

¹⁹ el-Bakara 2/45.

²⁰ el-Kehf 18/60-65; Müslim, Ebû'l- Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî. *Câmiu's-Sahîh*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992, "*Fedâil*", 170; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, V, 117-120.

²¹ el-En'am 6/68; el-Kehf 18/63.

efendinin yanında an (benim suçsuz olduğumu krala hatırlat, umulur ki beni çıkarır). Fakat şeytan ona, (Yûsuf'un durumunu) efendisine söylemeyi unutturdu. Dolayısıyla (Yûsuf), birkaç sene daha zindanda kaldı"²². Bu âyete göre şeytan, zindandan çıkan gence Hz. Yûsuf'un durumunu efendisine anlatmayı unutturdu. Dolayısıyla Yûsuf birkaç yıl daha zindanda kaldı. Müfessirlerin birçoğu bu mânayı tercih etmişlerdir. Çünkü bir peygamberin gerektiğinde insanlardan yardım istemesi, kurtuluş yollarını araması Allah'ı unuttuğunu göstermez.²³

Kur'ân'da birçok âyette şeytan konu edilmekle birlikte onun hakkında insanlara uyarıcı bilgiler de verilmektedir: "Ey iman edenler, şeytanın adımlarını izlemeyin. Kim şeytanın adımlarını takip ederse (bilsin ki) o edepsizlikleri ve kötülüğü emreder. Eğer üstünüzde Allah (cc)'ın lütuf ve merhameti olmasaydı, içinizden hiçbir kimse temize çıkamazdı. Fakat Allah (cc) dilediğini temizler/arındırır. Allah (cc) işitir ve bilir"²⁴. Şeytanın, insanları inkâra, Allah (cc)'a isyan etmeye ve O'nun zikrinden yüz çevirtmeye çalışmasının sebebi onları dünyaya bağlayıp, kibire, gurura kaptırarak, kendilerini âhirette kurtaracak ameller yapmayı unutturmasıdır²⁵. Şeytan, Allah (cc)'ın varlığını ve gücünü daima bilmektedir. Buna rağmen, insanlar şeytana uymakla yoldan sapmış olmaktadır. Çünkü Allah (cc)'ın insan üzerindeki etkisi şeytanın etkisinden daha fazladır²⁶. Nitekim Kur'ân, şeytanın ve hilesinin zayıf ve güçsüz olduğunu defalarca zikretmiştir²⁷. İnsan, şeytan vesilesiyle kulluğuna değer kazandırabileceği gibi şeytana tabi olduğunda doğru yoldan da çıkabilir.

2.3. Dünya Hayatına Bağlanmak

Kur'ân-ı Kerîm'de, Allah (cc), birçok kavim hakkında bilgi vermektedir. Kavimler hakkında verilen bu bilgilerde genel olarak zenginlerin iman yönünden zayıf olup ve peygamberlere zorluk çıkardıklarına dikkat çekilmektedir. Kur'ân, bazı insanların bağ-bahçe, mal, evlat, ilim çokluğu vb. nimetlerle gururlandıklarını, bunun sonucunda da Allah (cc)'a isyan edip kendi toplumlarına muhalefet ettiklerini haber vermektedir.

İnsan, bu dünyaya imtihan için gönderilmiştir. Bu imtihanın bazen nimetlerin bolluğu bazen de kıtlığı ile olduğu Kur'ân'da şöyle anlatılmaktadır: "Andolsun ki sizi

²² Yûsuf 12/42.

²³ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, III, 34; Karaman, Hayrettin vd., *Kur'ân Yolu*, Ankara, DİB. Yayınları, 2007, III, 234.

²⁴ en-Nûr 24/21.

²⁵ Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (Sd; İsmail Karaçam ve Dğr.), İstanbul, Azim Dağıtım, 1992, V, 45; Vehbî, Mehmed, *Büyük Kur'ân Tefsîri (Hülâsâtü'l Beyân)*, İstanbul ts, Üçdal Neşriyat, VI, 2511.

²⁶ Ateş, Ali Osman, *Kur'ân ve Hadislere Göre Şeytan*, İstanbul, Beyan Yayınları, 1995, s. 124.

²⁷ en-Nisâ 4/76; el-Enfâl 8/48; el-Furkân 25/29; el-Haşr 59/16.

biraz korku ve açlık; mallardan, canlılardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. (Ey Peygamber!) Sabredenleri müjdele!”²⁸. İmtihan her ne şekilde olursa olsun insanın asıl görevi; her halükarda Allah (cc)’ı hatırd tutarak O’nun yolunda gitmektir.

İnsanın yaratılış itibariyle dünyaya yani mala meyillidir. Bu durum Kur’ân’da şöyle haber verilmektedir: *“Nefsanî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı. Bunlar, dünya hayatının geçici menfaatleridir. Hâlbuki varılacak güzel yer, Allah (cc)’ın katındadır”²⁹. Nitekim Hz. Peygamber de Uhud şehitlerine dua ettikten sonra, ashâbına dönerek; *“Ben sizin bundan sonra Allah (cc)’a küfre döneceğinizden korkmuyorum fakat dünyaya dalıp birbirinize düşmanlık edeceğinizden endişe ediyorum”³⁰. buyurarak Müslümanlara dünya hususunda ikazda bulunmaktadır.**

Kur’ân, dünya hayatına dalıp kulluğu unutan, görevini yerine getirmeyen, hatta dünyalık kazanma uğruna Allah (cc)’a şirk koşan, isyan ve günah içinde yüzen inkârcı insanlara şu uyarıyı yapmaktadır: *“İnsanların hesaba çekilmeleri yaklaştı, hâlbuki onlar gaflet içinde yüz çevirmekteler”³¹. Bu âyette görüyoruz ki, Kur’ân, kâfirlerin dünya hayatına aldanıp âhireti terk ettiklerine, dünyaya bağlandıklarına³², nefislerini arındırmaya çalışmadıklarına dikkat çekmektedir. Böylece Allah (cc)’ın da onlara cennete girmeyi haram kıldığını, dünya hayatının onları aldattığını, âhireti düşünemez hale getirdiğini bildirmektedir³³.*

İnsanın ahireti yalanlamasının temelinde dünyada sonsuz yaşama arzusu yatmaktadır. Bu arzu ahireti düşünmeme ve unutma şeklinde tezahür etmektedir³⁴. Özetlemek gerekirse, yaratılış amacından sapmış insan ve toplumların genellikle her türlü kötü işleri yaptıkları, Allah’ı hayatlarından çıkardıkları ve dünyaya daldıkları görülmektedir.

2.4. Gaflette Olmak

İnsanın kendisinden haberinin olmaması, durumunun farkına varmaması³⁵ gibi anlamlara gelen gaflet, birçok tefsirde unutkanlığın eş anlamlısı olarak

²⁸ el-Bakara 2/155.

²⁹ Âl-i İmrân 3/14, 185; el-En’am 6/32; el-Kehf 18/46; el-Hadid 57/20.

³⁰ Yûsuf Kandehevî, *Muhtasar Hayâtü’s-Sahâbe*, İstanbul, Ravza Yayınları, 2000, s. 287.

³¹ el-Enbiya 21/1.

³² Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, V, 419-420.

³³ Hicâzî, Muhammed Mahmud, (trc.: Mehmet Keskin). *et-Tefsîru’l-Vâdih*, İstanbul ts, İlim Yayınları, II, 292.

³⁴ Öztürk, Yener, *Kur’ânda Âhîret*, İzmir, Işık Yayınları, 2004, s. 84.

³⁵ Abdülbâki, Muhammed Fuâd, *Mu’cemü’l-Müfehres li elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Kâhire, Dârü’l Hadîs, 1422/2001, s. 614-615.

kullanılmıştır³⁶. Gaflet; bir takım önemli şeylerin idrakine ve farkına varamamak demektir³⁷. Unutkanlığa konu olan bazı âyetlerde insanların, yaptıkları işin farkına varmadıkları ve onlardan gafil oldukları yer almaktadır³⁸. Diğer bazı ayetlerde gafletin habersiz olma³⁹ anlamında kullanıldığı görülmektedir. Allah (cc), Kur'ân-ı Kerîm'de bir âyette mü'minleri gafillerden olmamaları hususunda uyarılmaktadır. "Sabah akşam demeden, kendi içinden, korkarak ve yalvararak, alçak sesle Rabbini an ve gafillerden olma"⁴⁰. Bu bağlamda yaptıkları yanlışlardan tevbe etmeyen gafillerin cehennem'e gidecekleri⁴¹ bildirilmektedir.

Yine Kur'ân'da bazı insanların kıymetli şeylerden gaflet ettiklerinden, bunların önemini anlayamadıklarından bahsedilmektedir. Allah (cc), insanı bir damla sudan yarattığını ve mükemmel hale getirdiğini⁴² bizlere bildirmektedir. Ancak bazı insanların bu yaratılışı düşünmedikleri, O'na karşı isyan, küfür ve inat yolunu seçtikleri⁴³, bunun sonucunda da kulluktan uzaklaştıkları görülmektedir.

2.5. Gurura Kapılmak

Kur'ân'daki unutkanlık âyetlerini incelediğimizde muhatapların hak yoldan sapmalarındaki temel etkenlerden birinin de insanların sahip olduğu mal, makam ve şöhretleri olduğu görülmektedir.

İnsanların, gururları sebebiyle iyilik yapmaya yanaşmadıklarına⁴⁴, zengin iken Allah (cc)'ı anmayı akıllarına getirmediklerine⁴⁵, verdikleri sözlerde durmadıklarına⁴⁶ dikkatler çekilmektedir. Onların, böylesi bir anlayışa sahip olmaları sonucunda sapıklığa düştükleri, âhiretteki durumlarını düşünmedikleri ve cehennem ateşini hak ettikleri bu âyetlerde belirtilmektedir.

Oysa Kur'ân, bir âyette "Rahmânın öyle kulları vardır ki onlar yeryüzünde sukûnetle (vakarla) yürürler"⁴⁷. buyurularak Allah (cc)'a gönülden bağlanan

³⁶ İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-tenvîr*, by. , ty, XXII, 75; Âlûsî, Seyyid Mahmud Şükrü, *Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azim ve's-Seb'i'l-Meâni*, Beyrut ts, İhyâ-i Turâsî'l-A'rabî, XXIII, 54; Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, II, 656.

³⁷ Râgıb İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 364.

³⁸ Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2001, s. 141.

³⁹ Yûsuf 12/3; el-Kâf 50/ 22.

⁴⁰ el-Â'râf 7/205.

⁴¹ Yunûs 10/7-8; el-Enbiya 21/97.

⁴² et-Tîn 95/4; Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, (trc. Kerîm Aytetin, Hasan Karakaya), İstanbul, Hisar Yayınevi. 1996, V. 61.

⁴³ İbn Âşûr, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXII, 75; Âlûsî, *Ruhu'l-Meâni*, XXIII, 54.

⁴⁴ el-Bakara 2/44.

⁴⁵ el-Kasas 28/77.

⁴⁶ el-Â'râf 7/165.

⁴⁷ el-Furkân 25/63.

mü'minlere alçakgönüllü olmayı teşvik etmiştir. İnsan için önemli hasletlerden birisi de kötü ahlaklardan sayılan gurur ve kibirden korunmaya çalışmasıdır.

2.6. Mü'minlerle Alay Etmek

Kur'ân'da münâfık ve kâfirlerin özellikleri sayılırken, onların Allah (cc)'ın sevdiği mü'min kullarla alay ettikleri ifâde edilmektedir. Bu kimselerin, alayları yüzünden kendilerini ahirette kurtaracak olan imana yanaşmadıkları haber verilmektedir.

İnkârcıların bu tavırlarına müminlerin sadece selâm diyerek karşılık verdiklerini Kur'ân şu şekilde bildirmektedir: *"İşte siz onları alaya aldınız; sonunda onlar (ile alay etmeniz) size beni yâd etmeyi unutturdu, siz onlara gülüyordunuz"*⁴⁸.

Müşriklerin, Hz. Peygamber'in ashâbından Bilal, Habbâb, Ammar, Suheyb (ra) gibi fakir sahâbelerle alay etmeleri üzerine bu âyetin indiği rivâyet edilmiştir. Buna göre âyetin mânası, *"Sizler, O mü'minleri alay konusu edindiniz. Sizin, bu şekilde oluşları yüzünden onlarla meşgul olmanız, Beni unutmaya sebep oldu"*⁴⁹. şeklindedir. Burada, söz konusu müşriklerin, ibâdet eden mü'minleri gördüklerinde kendileri Allah (cc)'a iman etmedikleri gibi, iman edenleri de alaya almalarından ötürü⁵⁰ Allah'ın onları azaba uğratacağı bildirilmiştir⁵¹. Zaten Kur'ân'da kıssası geçen bütün Peygamberlerin, kavimlerinden bazı insanlar tarafından alaya alınıp küçük düşürülmeye çalışıldıkları birçok âyette görülen bir gerçektir.

2.7. Mal ve Evlat Sevgisi

Mallar ve çocuklar, insan için dünya hayatının en önemli imtihan vesileleridir. Bunlar, insanlara dünya hayatı için, hem zinet hem de fitne olarak isimlendirilmişlerdir. Allah, insanlardan bu nimetleri, yaratılış amacına uygun şekilde kullanmasını istemektedir.

İnsanın sahip olduğu mal ve çocuklar, zenginliğin birer göstergesidir. Genel olarak Kur'ân'da mal ve mülkün, insanı maneviyattan uzaklaştırdığına vurgu yapılmaktadır⁵². Allah (cc), mal ve evlatların değil, salih amel ve verilen sadakaların insana Allah katında değer kazandırdığını ve bu kişileri, cennetle ödüllendireceğini haber vermektedir⁵³.

⁴⁸ el-Mü'minûn 23/110.

⁴⁹ Râzî, Fahrüddîn. *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefatihü'l-Ğayb)*, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-A'rabî, 1997, XXIII, 125.

⁵⁰ Mehmed Vehbî, *Büyük Kur'ân Tefsîri (Hülâsâtü'l Beyân)*, IX, 3676.

⁵¹ Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, II, 292.

⁵² Kaya, Süleyman, *Kur'ân'da İmtihan*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2003, s. 264.

⁵³ es-Secde 32/37-39.

Kur'ân, müslümanları mal ve evlat hususunda uyarılmaktadır; “-Ey iman edenler! Mallarınız ve çocuklarınız sizi Allah (cc)’ı anmaktan alıkoymasın. Kim bunu yaparsa İşte onlar ziyana uğrayanlardır”⁵⁴. İnsan, bu dünya hayatında kendi varlığının amacından habersiz olduğu zaman, mal ve evlat ona ayak bağı olur, onu oyalar. Yüce Allah (cc), insana yeryüzünde halifelik görevini yerine getirmesi için mal ve evlat bahşetmiştir⁵⁵. Fakat bunlar, insanı Allah (cc)’ı anmaktan alıkoymamalıdır. Bu durum; “Onlar, ne ticaret ne de alış-verişin kendilerini Allah (cc)’ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoymadığı insanlardır. Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar”⁵⁶. âyetinde açıklanmıştır.

İnsan için dünyadaki en önemli nimetlerden ikisi, mal ve evlattır. Ancak bu nimetler insana Allah’ı, yaratılış amacını, hesabı unutturmamalıdır.

2.8. İçki İçmek

İslam dini akla büyük önem vermiş, ibadetlerle mükellef olmak için akıllı olmayı şart koşturmuştur. Ayrıca aklın korunması için gerekli tedbirleri almıştır. Bundan dolayı akla zarar veren alkol gibi zararlı alışkanlıkları yasaklamıştır.

Allah (cc), pek çok âyetle içkiyi yasaklamıştır. ‘Ey iman edenler, şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları, birer şeytan işi pisliktir. Bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan içki ve kumar yoluyla ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah (cc)’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi?’⁵⁷. İçki içmek, imtihan için gönderilen insana zarar vermekte ve onu asıl vazifelerinden alıkoymaktadır. Onun zarar verdiği unsurlardan bir tanesi de akıldır. Oysa İslam dini, insanların korunmasını istediği beş temel esastan birini de akıl olarak ifade etmektedir.⁵⁸

Dinen yasak kılınan içki incelendiğinde insanın sağlığı üzerinde pek çok olumsuz etkisinin olduğu görülmektedir. Alkol alan bir insan kendisine emanet verilen aklını kullanamaz ve mantığını kaybeder. Her türlü kötülüğü yapmaya başlar. Hz. Peygamber’in: ‘İçki bütün kötülüklerin anasıdır’⁵⁹ hadis-i de bu konuda içkinin insana yaptırmayacağı bir kötülüğün olmayacağına bir işaretir.

⁵⁴ el-Münâfikûn 63/9.

⁵⁵ Kutub, Seyyid, *fi Zilâli’l-Kur’ân*, İstanbul, Hikmet Yayınları, (trc. M. Emin Saraç vd.), 1972, VI, 3580.

⁵⁶ en-Nur, 24/37.

⁵⁷ el-Mâide, 5/90-91.

⁵⁸ Karaman vd., Kur’ân Yolu, II, 336.

⁵⁹ Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992, *Eşribe*, 44.

3. KUR'ÂN'DA UNUTKANLIĞIN ÇARELERİ

Her hastalığın bir şifası olduğu gibi unutkanlığın da birtakım çareleri mevcuttur. Önemli olan bu çareleri bulup elimizden geldiğince bu zaftan kurtulmaya çalışmaktır. Kur'ân'da insanın unutkanlığına çare olacak bazı hususlar şunlardır:

3.1. Haramlardan Sakınmak

İnsanın unutkanlığına sebep olan manevi sebeplerden en önemlilerinden birisi haramlarla meşgul olmaktır.

Yüce Allah (cc)'ın ilâhi emir ve yasakları bildirdiği şu âyetlerde haram ve şüpheli şeylerden kaçınmanın yanında, helal nimetleri kullanırken de tasarruf dengesini iyi muhafaza etmenin ve israftan kaçınmanın önemine vurgu yapılmaktadır. *"Bir de akrabaya, yoksula ve yolda kalmışa hakkını ver gereksiz yere saçıp savurma. Zira böylesine saçıp savuranlar, şeytanın arkadaşlarıdır. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankördür"*⁶⁰. Âyette, helal ve harama dikkat etmeyen ve ellerinde bulunan nimetleri israf edenlerin Rabbine karşı çok nankör olan şeytanın arkadaşları oldukları belirtilmektedir⁶¹.

Unutkanlıkla doğrudan ilişkili faktörlerden birisi de haramlara bakmaktır. Nitekim Kur'ân, ardarda iki ayette mü'min erkek ve kadınları harama bakmaktan sakındırmaktadır: *"Mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar ve iffetlerini korusunlar. Bu onlar için daha arındırıcıdır. Allah onların bütün yaptıklarından haberdardır"*⁶². bu ayette özellikle evin ihtiyacını karşılayan erkeklere uyarı yapılmaktadır. İnsanın dünya ve ahiret hayatında zarara uğramaması için haramlardan kaçınması, Allah (cc)'ın helal kıldıklarıyla yetinmesi gerekir. Harama bakan insanın kalbi kararır, günah işlemeye meyilli olur ki bu, kişinin şeytanın emrine girmesine neden olmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber, Hz. Ali'ye hitaben, *"Bir baktığımda arkadan bir daha bakma, birinci bakış hoş görülür ama ikinci bakışa hakkın yoktur"*⁶³ buyurarak harama bakmanın insana uygun bir davranış olmadığına dikkat çekmektedir.

İmam-ı Şâfi hocasına hafızasının zayıflığından ve çok unuttuğundan şikâyetinde bulununca hocası kendisine harama bakmamasını ve küçük dahi olsa günahlardan

⁶⁰ el-İsrâ 17/26-27.

⁶¹ İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Kuveyt, Mektebetü Tâlibi'l-İ'lm, 1998, II, 370.

⁶² en-Nûr, 24/30.

⁶³ Ebû Dâvûd, *"Nikâh"*, 43.

uzak kalmasını söylemiştir⁶⁴. Son dönem âlimlerimizden Said Nursî de haramlarla meşgul olmanın unutkanlığa sebebiyet verdiği dikkat çekmektedir; *“Bu asırda açık saçıklık yüzünden, hususan bu memalik-i harrede o su-i nazardan su-i istimalât, umumî bir unutkanlık hastalığını netice vermeye başlıyor. Herkes, cüz’î, küllî o şekoâdadır*⁶⁵. Bu açıklamadan anlıyoruz ki o, asrımızda günah ve haramların açıkça işlenmesinden ötürü insanlarda unutkanlığının ve şikâyetlerin arttığına vurgu yapmıştır.

3.2. Yaratılış Gayesinden Sapmamak

Kur’ân, insanın yeryüzüne gönderilirken emaneti sahipleneceğine dair söz vermesine temas eder⁶⁶. Bu emanetin ne olduğuna dair müfessirlerin birtakım açıklamalar yaptığı görülmektedir. Bir kısmı emaneti, Allah (cc)’a kulluk olarak açıklamaktadır. Çünkü bu gerçek, Kur’ân’da; *“İnsanları ve cinleri ancak bana ibâdet etsinler diye yarattım”*⁶⁷. şeklinde ifâde edilmektedir. Âyete göre insanların yaratılış amacı; Allah’ı tanımak ve kulluk yapmaktır. Zaten birçok müfessir, buradaki kulluğu Allah (cc)’ı tanıma olarak tefsir etmişlerdir⁶⁸.

İnsanın, yaratılış gayesini bilmesi onun yeryüzündeki en önemli görevinin farkında olması anlamına gelmektedir. Hz. Peygamber de veda hutbesinde; *“Size iki emanet bırakıyorum, onlara sınıksız sarılırsanız, artık bir daha sapıklığa düşmezsiniz. Onlar, Allah (cc)’ın kitabı Kur’ân ve benim sünnetimdir”*⁶⁹. buyurarak bu duruma temas etmiş ve insanın İslam’ın emir ve yasaklarına uyduğu takdirde doğru yoldan sapmayacağını belirtmiştir.

Kur’ân’da unutkanlığa konu olan şahıslara baktığımızda; onların kendini ve yaratılış gayesini unutmuş, dünyaya bağlanmış kişiler oldukları dikkat çekmektedir. Bu gibi insanların, asıl gayeleri olan Allah (cc)’a kulluğu terk ettikleri gibi ibâdetleri küçümsedikleri hatta o ibâdetlerle alay ettikleri göze çarpmaktadır. İnsan, yapısı itibarıyla her şeyi unutabilir. Fakat Allah (cc), ona hata yapma ve unutmaya zaâflarının yanında hatırlama kabiliyeti de vermiştir.

Allah (cc), insana sadece akıl yeteneği vermekle kalmamış, onu kendi haline bırakmayarak, onu unutulmuş hakikatleri hatırlatmakla görevli elçilerle, kitaplarla ve

⁶⁴ Güven, Yusuf, *Gözümü Haramdan Nasıl Korurum*, İzmir, Işık Yayınları, 2010, s. 52, 77–78.

⁶⁵ Said, Nursî, *Kastamonu Lâhikası*, İstanbul, Yeni Asya Neşriyat, 2013, s. 96.

⁶⁶ el-Ahzab 33/72.

⁶⁷ ez-Zâriyât 51/56.

⁶⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-Azîm*, III, 384; Aydın, Hüseyin *Yaratılış ve Gayelilik*, Ankara, DİB. Yayınları, 1996, s. 181.

⁶⁹ Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş’as, es-Sünen, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992, Menâsik 57.

kâinattaki âyetlerle desteklemiş, kendisine gerçekleri hatırlatacak uyarılarla donatmıştır⁷⁰.

3.3. Bilgileri Tekrar Etmek

Kur'ân-ı Kerîm'de insanın unutkanlığını engelleyen faaliyetlerden birisi de zaman zaman bilgileri tekrar etmektir. Arapça bir kelime olan tekrar, sözlükte: *“aynı kelimenin veya aynı bir düşüncenin, belli bir davranışın, kasıtsız ya da kasıtlı olarak yeniden söylenmesi, ifade edilmesi veya yapılması vb.”*⁷¹ anlamlara gelmektedir. İnsanın bir şeyi tam manada öğrenebilmesi için zaman zaman onu tekrar etmesi gereklidir. Hem modern bilimler hem de dini kaynaklar bu metod üzerinde önemle durur. Tekrar, kolay ve çabuk kavranabilen bir eğitim metodu olmasının yanında insanın anlamasını kolaylaştıran⁷² bilgi ve becerilerin zihinde daha çok kalmasını sağlayan bir yöntem olarak dikkatimizi çekmektedir⁷³.

Kur'ân, bünyesinde birçok sanatı barındırdığı gibi tekrar sanatını da en güzel örnekleriyle sergilemekte, insanı sıkmadan hafızalara barındırdığı hakikatleri nakşetmektedir. Kur'ân'da, bazen kelimelerin bazen de âyetlerin tekrar edildiği dikkat çekmektedir. Tekrarı yapılan hususların, genelde îtikâdî, amelî ve ahlâkî konular olduğu görülmektedir.

Kur'ân'daki tekrarların hepsinde ayrı bir ahenk ve incelik vardır. Meselâ şu âyet buna örnek gösterilebilir: *“Öyleyken Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalan sayabilirsiniz?”*⁷⁴. Tekrar tekrar anlatılan kıssalar, okuyanlara ibretlik dersler vermekte ve onların öğüt almaları yönünde uyarılarda bulunmaktadır. Yine bazı âyetler sıklıkla ibâdetleri tekrar ederek onları işlemeye teşvik etmektedir⁷⁵. Allah (cc), emir ve nasihatlerini kulları için zaman zaman tekrar etmektedir⁷⁶.

Hz. Peygamber'in de muhataplarının dini emirleri unutmamaları için Kur'ân gibi zaman zaman tekrar metoduna başvurduğunu görmekteyiz. Muaz b. Cebel'e üç defa seslenip, sonrada gerçekten iman edenin cehenneme girmeyeceğini söylemesi buna örnek gösterilebilir⁷⁷.

⁷⁰ El-Â'râf 7/205; el-Müzzemmil 73/8; el-İnsân 76/25.

⁷¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-A'rab*, V, 135.

⁷² el-İsrâ 17/41; el-Kasas 28/51.

⁷³ Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi*, İstanbul, Remzi Kitabevi, VII, 323.

⁷⁴ er-Rahmân 55/31.

⁷⁵ Sofuoğlu, Mehmet *Tefsire Giriş*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981, s. 100.

⁷⁶ İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâidu'l-Ahkâm fi Mesâlihi'l-En'âm*, (trc. Kaya, Süleyman; Duman, Soner), İstanbul, İz Yayıncılık, 2006, s. 206.

⁷⁷ Buhârî, Ebî Abdullah Muhammed b. İsmail, *Câmiu's-Sahîh*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992, *“İlim”*, 49.

Hz. Peygamber, yeni vahiy geldiğinde âyetleri kelime kelime tekrarlayarak hafızasına almıştır. Bu durum, Kur'ân'da şöyle ifade edilmektedir: *"(Ey Muhammed,) Cebrail sana Kur'ân okurken, unutmamak için acele edip onunla beraber söyleme; yalnız dinle. Doğrusu o vahyolunanı kalbine yerleştirmek ve onu sana okutturmak bize düşer. Biz onu Cebrail'e okuttuğumuz zaman onun okumasını dinle. Sonra onu sana açıklamak bize düşer"*⁷⁸.

Hz. Peygamber, bilgilerimizi özellikle de dünya ve ahiret hayatımızı aydınlatan ilahi kitabımızdaki ezberlerimizi zaman zaman tekrar etmemizi şöyle talep eder: *"Şu Kur'an'ı hâfızanızda korumaya özen gösteriniz. Muhammed'in canını kudretiyle elinde tutan Allah (cc)'a yemin ederim ki, Kur'an'ın hâfızadan çıkıp kaçması, bağlı devenin ipinden boşanıp kaçmasından daha hızlıdır"*⁷⁹. Yine o, benzer bir hadiste ümmetine hafızadaki bilgilerin zaman zaman tekrar edilmesini tavsiye ederek bilgilerin tekrar edilmediğinde veya önemsenmediğinde unutulacağını şöyle haber vermektedir; *"Kur'an hâfızı, bağlı devenin sâhibine benzer. Deve sahibi devesini sürekli gözetirse elinde tutar. Eğer onunla ilgilenmezse kaçıp gider"*⁸⁰.

Bir Müslümanın Kur'ân'ı ezberledikten sonra unutmaması hakkında da Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmaktadır: *"Filân ve filân sûreyi unuttum; ya da filân ve filân âyetleri unuttum demek bir adam için ne kadar çirkin bir şeydir. Belki kendisine bunlar unutturulmuştur"*⁸¹. Bu hadis-i şerife göre bir kimsenin bilerek veya önemsemediği için Kur'ânı unutmamasının çok çirkin bir davranış olduğuna işaret vardır. Hadisin ikinci bölümünde aslında bu kimsenin "bana bu bilgiler unutturuldu" demesinin daha doğru olacağı haber verilmektedir. Çünkü Haşr süresinde insanın kendi hayrına olan şeyleri unutmamasının temelinde insanın Allah (cc)'ı unutmamasının olduğu gerçeği şöyle vurgulanmaktadır; *"Ey iman edenler! Allah (cc)'a karşı gelmekten sakının ve herkes, yarın için önceden ne göndermiş olduğuna baksın. Allah (cc)'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah (cc), yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır."* *"Allah (cc)'ı unutan ve bu yüzden Allah (cc)'ın da kendilerine kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. İşte onlar fasık kimselerin ta kendileridir"*⁸².

Netice itibariyle insanın "hafıza-ı beşer, nisyan ile mâlüdür" sözünde de ifade edildiği gibi unutmama her zaman karşılaşma mümkündür. İnsanın hayatta kendisine gerekli olan bilgileri unutmaması için zaman zaman tekrar yapması son derece önemlidir.

⁷⁸ el-Kıyâme 75/16-19.

⁷⁹ Buhârî, "Fazâilü'l-Kur'ân", 23.

⁸⁰ Buhârî, "Fazâilü'l-Kur'ân", 23; Müslim, "Müsâfirîn", 226.

⁸¹ Müslim, "Müsâfirîn", 230.

⁸² el-Haşr 59/18-19.

3.4. Kibirten Sakınmak

Kibir lügatte; “kendini müstağni ve büyük görme, üstün görme” anlamına gelmektedir. Büyükleme, Allah’a inananlarda temayüz eden, ahlâkî bir zaaf⁸³ olarak dikkat çekmektedir. Nitekim şu âyetler buna işaret etmektedir: “Meleklerle: “Adem’e secde edin” dedik. İblis hariç (hepsi) secde ettiler. O ise, diretti ve kibirlendi, (böylece) kafirlerden oldu⁸⁴.” “Göklerde ve yerde olan ne varsa, canlılar ve melekler Allah’a secde ederler ve onlar büyüklük taslamazlar⁸⁵.” Bu âyetler, büyüklemenin bir sonucunu da kulluktan uzaklaşma olduğunu göstermektedir⁸⁶. Bazı peygamberlerin kavimleriyle mücadele ederken onlardan, büyüklememelerini istemelerine rağmen, onların peygamberlerini güçsüz bulup, karşı çıkarak kibirlenmeleri birçok âyette dile getirilmektedir⁸⁷.

İnsanın, kendini insanlardan büyük görmesi, başkalarına değer vermemesi onun bir takım ahlaki bozukluklara sahip olduğunu gösterir. Hz. Peygamber de büyükleme hastalığından mutlaka kurtulmanın gerekli olduğunu şöyle belirtmektedir: “Kalbinde hardal tanesi kadar iman bulunan bir kimse cehenneme girmez. Kalbinde hardal tanesi kadar kibir bulunan kimse de cennete girmez⁸⁸.”

Kur’ân’da Firavun, Karun, şeytan vb. şahısların kibir sahibi oldukları özellikle vurgulanmış, onların Allah (cc), âyetler, ahiret, iyilik vb. yüce değerleri unuttukları görülmektedir⁸⁹. Bu örneklerle muhataplar, kibirden sakındırılmakta ve onun zararları hakkında uyarılmaktadırlar.

3.5. Allah’ı Zikretmek

Allah (cc)’ı anmak, insanın dünya ve âhiret huzurunu temin edecek en önemli vasıta. İnsan, nefsinin maddi istek ve arzularını doyurarak değil Allah (cc)’ı anarak, gerçek huzura kavuşur. Bu gerçek Kur’ân’da; “Dikkat edin kalpler ancak Allah (cc)’ı anmakla doygunluğa ulaşır⁹⁰.” şeklinde dile getirilmiştir. Yine Kur’ân, Allah (cc)’ı zikretmeyenlerin arkadaşının şeytan olacağını bildirmektedir.⁹¹

Zikir kavramının Kur’ân’da birçok anlamda kullanıldığı bir gerçektir. Zikir, genel olarak insana yaratıcısını hatırlatacak olan her şeydir. İnsana Rabbini

⁸³ Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur’ân’ın Temel Kavramları*, İstanbul, Yeni Boyut Yayınları, 1998, s. 259.

⁸⁴ el-Bakara, 2/34.

⁸⁵ en-Nahl, 16/49.

⁸⁶ Toshihiko İzutsu, *Kur’ân’da Dini ve Ahlâkî Kavramlar*, (çev. Selahaddin Ayaz), İstanbul, Pınar Yayınları, 1991, s. 193.

⁸⁷ el-Âraf, 7/75-76;88;123.

⁸⁸ Müslim, “İman”, 147.

⁸⁹ Yunus, 10/83; Kasas, 28/77-79.

⁹⁰ er-Râd 13/28.

⁹¹ Bkz. “Kim Rahmanın zikrinden yüz çevirirse ona şeytanı Mûsâllat ederiz de kendisine pek yakın olur”, ez-Zuhuf 43/36.

hatırlatacak şeyler ise öncelikle Kur'ân ve kâinattır⁹². Bunların yanında zikir; namaz, dua, tesbih⁹³ gibi anlamlara da gelmektedir.

Kur'ân'ın dikkat çektiği, bizlere örnekler sunduğu, unutmada insanın gafil olmaması için öncelikle yapılması gerekenler; devamlı olarak Allah (cc)'ı, O'nun verdiği nimet ve ikramları, âhiret ve hesap gününü hatırlayıp ona hazırlık yapmaktır. Bu konuda Kur'ân, bu çeşit unutkanlığın tedavisi için Allah (cc)'ı zikretmenin önemini: *"Unuttuğun zaman Allah (cc)'ı an"*⁹⁴. âyetiyle dile getirir. Allah (cc)'ı zikreden mü'minleri överek onları akl-ı selim sahibi olarak nitelemektedir⁹⁵. Allah (cc)'ın zikri, unutkanlığa ve kalbin gaflete düşmesine karşı bir tedavi olduğu içindir ki, Allah (cc), bize gece ve gündüz, sabah ve akşam vakitlerinde kendisini hatırlayıp zikretmemizi emretmektedir: *"Ey iman edenler, Allah (cc)'ı çokça zikredin. ve O'nu sabah akşam tesbih edin"*⁹⁶.

Merhum Elmalılı Hamdi Yazır, Allah (cc)'ı unutanları; Allah (cc)'tan korkmayan, O'nun hukukunu tanımayan ve O'ndan yardım dilemeyenler olarak tanımlamakta ve bu insanların; varlık şuurlarının silinmiş olduğunu açıklamaktadır⁹⁷. Burada bu kimselerin kendilerini hakka yaklaştıracak amelleri terk ettiklerine ve dünyaya meylettiklerine işaret edilmiş olup mü'minlerin bu gibi durumlardan sakınmaları istenmektedir.

Hz. Peygamber, Kur'an âyetlerini ezberledikten sonra unutmamanın büyük günah olduğunu bildirmiştir. Enes b. Mâlik (r.a.)'den gelen bir rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: *"Ümmetimin sevapları bana arzolundu hatta mescidi temiz tutmak için çıkarıp attığı en ufak bir çöp parçasına varıncaya kadar... Ümmetimin günahları da bana arz edildi. Bir insanın Kur'ân'dan öğrenip te unuttuğu bir âyet ve sûreden daha büyük bir günah görmedim."*⁹⁸

İnsanın dünya ve ahiret huzuruna ulaşması ve kalbinin sükun bulması ancak; hayatını Allah'ı zikrederek, Kur'ân okuyarak ve ibadet ederek yaşamasıyla mümkündür.

3.6. Helallerle Yetinmek

İnsanın kendisine verilen nimetlerde yaratıcısı olan Allah'ın izin verdiği sınırdan kalıp, helal dairede hayatını sürdürmesi son derece önemlidir. Bu, onun hem

⁹² Ünal, Ali, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, İstanbul, Beyan Yayınları, 1986, s. 36.

⁹³ Âl-i İmran, 3/191; el-Â'raf, 7/ 180.

⁹⁴ el-Kehf 18/24.

⁹⁵ el-Âl-i İmrân 3/190-191.

⁹⁶ el-Ahzâb 33/41-42.

⁹⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VII. 520.

⁹⁸ Ebû Dâvûd, *"Salat"*, 27.

kendi imtihanı için hem de Rabbiyle irtibatını sağlayan ibadetleri için önemlidir⁹⁹. Nitekim Rabbimiz peygamber ve onlara tabi olanlara helalle yaşamlarını sürdürmelerini istemektedir: *“Ey peygamberler! Helal ve temiz şeylerden yiyiniz ve iyi ameller işleyiniz. Doğrusu ben, sizin yaptığınız şeyleri tamamen bilirim.”*¹⁰⁰

Hz. Peygamber de bir hadislerinde buna dikkat çekmiş; *“Muhakkak ki helal belli haram bellidir. Fakat bunların arasında şüpheli şeyler vardır ki insanların çoğu gafletten bunları bilmezler. Şüpheli şeylerden kaçınan bir kimse dinini, insani kıymetini korumuş olur. Şüpheli şeylere dalan bir kimse ise harama düşme tehlikesindedir. O, tıpkı sınır kenarında hayvan otlatan bir çoban gibidir ki; nerede ise yasak yerde otlatacak. Bilin ki her hükümdarın girilmesi yasak bölgeleri vardır. Allah (cc)’ın, çiğnenmesini yasakladığı sınırlar ise haramlardır”*¹⁰¹ buyurarak insanların helallerle yetinmelerinin önemini haber vermektedir. Zaten insanların ihtiyaçlarını harama girmeden helal dairede yeteri kadar nimet mevcuttur.

3.7. İyilik Yapmak

İyilik sözlükte; *birr, doğruluk, itaat* gibi anlamlara gelirken dini kavram olarak; *iman, doğruluk, Kur’ân ve sünnete uyma, günahları terk etme gibi insana sevap kazandıran ve Allah’ın rızasına vesile olan her türlü hayırlı amel ve güzel davranışlara denir*¹⁰². Allah (cc), Kur’ân’da kendisine inanan kimseleri, her vesileyle iyilik yapmaya teşvik etmektedir. Bu teşvik bazen tüm insanlara, akrabalara, bazen de fakir ve yetimler gibi toplumdaki değişik zümrelere dir.

Toplumda huzur ve güveni tesis etmek için Kur’ân, birtakım ilkeler ortaya koymuştur. Bunlardan birisini de iyilik olarak belirtmiştir. İnsanlar arasında iyiliğin unutulmamasını âyette şöyle beyan etmiştir: *“(Ey bilginler!) Sizler Kitab’ı (Tevrat’ı) okuduğunuz (gerçekleri bildiğiniz) halde, insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?”*¹⁰³. Yahudi âlimleri hakkında indiği rivâyet edilen bu âyete göre onlar; insanlara iyiliği emretmekte fakat kendileri Tevrat’ı okudukları halde iyilik yapmayı unutmaktadır¹⁰⁴.

Onların bu âyette kastedilen iyiliğin ne olduğu hususunda müfessirlerden şu görüşler beyan edilmiştir: Fakirlere Muhammed’e inanun deyip zenginleri

⁹⁹ Ergül, Adem, *Kur’ân ve Sünnette Kalbi Hayat*, İstanbul, Altınoluk, 2000, s. 33.

¹⁰⁰ el-Mü’minun 23/51.

¹⁰¹ Buhârî, *“İman”*, 3.

¹⁰² Karagöz vdğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 73.

¹⁰³ el-Bakara 2/44.

¹⁰⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, I, 123; Süyûtî, Abdurrahman Celaleddin, *ed-Durru’l-Mensur fi Tefsiri’l-Me’sur*, Beyrut, Dâru’l-Fikr, 1993, I, 156.

bekletmeleri¹⁰⁵, başkalarına doğruyu gösterme¹⁰⁶, hayır işleri¹⁰⁷, insanların sevdiği her iyi ve güzel şey¹⁰⁸, insanların akrabalarını gözetmesi ve diğer insanlara iyilik yapmak¹⁰⁹ şeklinde açıklanmıştır.

3.8. Dikkatli Olmak

İnsanların unutmalarını önlemek için Kur'ân'ın başvurduğu yöntemlerden biri de onun, önemini vurgulamak istediği bazı konulara diğerlerinden farklı olarak yemin, nidâ veya "elâ" kelimesiyle başlayarak insanların dikkatini çekmesidir. İnsanları düşünmeye davet eden bu tür âyetler, onun dikkatini yere, göğe, dağlara, yıldızlara vb. şeylere çekerek Allah (cc)'ın yarattıkları üzerinde tefekkür etmeyi, dikkati yoğunlaştırmayı istemektedir¹¹⁰.

Allah (cc), yeryüzünde gezip ibret almaları için geçmiş kavimleri insanların dikkatine sunmaktadır; "Onlar, Allah'ın başlangıçta yaratmayı nasıl yaptığını, sonra onu nasıl tekrarladığını görmüyorlar mı? Şüphesiz bu Allah'a göre kolaydır. -De ki: "Yeryüzünde dolaşın da Allah'ın başlangıçta yaratmayı nasıl yaptığını bakın. Sonra Allah (aynı şekilde) sonraki yaratmayı da yapacaktır ¹¹¹". Bu âyette, Allah'ı ve O'nunla buluşmayı inkâr eden tüm kâfirlere yönelik bir hitâp vardır¹¹². Âyet, onları yeryüzünde dolaşmaya, Allah'ın yaratma ve meydana getirmedeki, canlı-cansız varlıklardaki sanatını ve âyetlerini gözlemlemeye çağırılmaktadır¹¹³.

3.9. Sırât-ı Müstakîm Üzere Olmak

Kur'ân'da unutmayı engelleyen davranışlardan biri de *sırât-ı müstakîm* üzerinde bulunmaktır. İnsanın doğru yolu elbette kendisini yoktan var eden, ona bunca nimeti veren yaratıcısına kulluk yapmak, O'nun emir ve nehiyleri doğrultusunda hayatını sürdürmektir. Kavram olarak İstikâmet; *dinin emirlerini yapma ve yasaklarından kaçınma konusunda devamlı olma, bu konuda gayret gösterme, her*

¹⁰⁵ Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân Tefsîri*, (trc: Abdullah Öz vd.), Damla Yayınevi. III. Baskı, İstanbul 1997.

¹⁰⁶ Yazır, *Hak Dini Kurân Dili*, I, 287.

¹⁰⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, III, 46.

¹⁰⁸ Nesefî, Ebû'l-Berakât Abdullah b. Ahmed, *Medâriku't-tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, (trc; Harun Ünal), İstanbul, 2003, I, 508.

¹⁰⁹ Beyzâvî, Kadî Nasıreddin Ebi Said Abdullah Bin Ömer Bin Muhammed Şirâzî, *Envâru-t-Tenzil ve Esrâru-t-te'vil*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999, I, 59.

¹¹⁰ el-En'am 6/80; el-Â'râf 7/3; en-Nahl 16/17; el-İsrâ 17/41; es-Secde 32/4.

¹¹¹ el-Ankebût 29/19-20.

¹¹² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI, 366.

¹¹³ Kutub,Seyyid, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, Hikmet Yayınları, (trc. M. Emin Saraç vd.), 3.baskı, İstanbul 1972, V, 2730.

*hususta ifrât ve tefritten sakınarak itidâl yolunda yani sırât-ı müstakîmde yürüme anlamına gelmektedir*¹¹⁴.

Kur'ân'da göklerin ve yerin sahibinin yolu olarak belirtilen sırât-ı müstakîm¹¹⁵; Kur'ân tarafından inananların, sûrekli zihinlerinde ve gönüllerinde tutmaları gereken bir kavram olarak verilmektedir¹¹⁶. Hergün beş vakit namazın her rekâtında okunması şart olan Fatiha Sûresinde insana, "*Bizi sırât-ı müstakîm'e ilet*"¹¹⁷ şeklinde dua ettirilmesi mânîdardır.

İnsanların yaratılış amacından sapmada en temel nedenin; Allah'ın çizdiği yoldan sapma veya onu göz ardı etme olduğu birçok âyette ortaya konmuştur¹¹⁸.

3.10. Dua Etmek

Dua lügatte; "*çağırarak, seslenmek, istemek gibi*" anlamlara gelirken; dini terim olarak; "*insanın bütün benliğiyle Allah'a yönelerek, maddi ve manevi isteklerini ona arz etmesi*" demektir¹¹⁹. Dua bir anlamda Allah ile kul arasında bir diyalog anlamı taşır¹²⁰.

Kur'ân, unutulmamasını istediği bazı hususları dua üslubuyla muhataplarına tekrar etmektedir¹²¹. Genel manada dua, muhtevası Allah'tan bir şey isteme olan zikirdir. Bu konuda Allah (cc), şu âyette insanlara duanın önemini haber vermektedir: "*Resûlum de ki; duanız olmasa Rabbim size ne diye değer versin?*"¹²². Yüce Yaratıcı biz kullarından devamlı olarak dua etmemizi, kendisini hatırımızdan çıkarmamamızı istemektedir.

Allah (cc), kendisine nasıl dua edilmesini gerektiğini de şöyle bildirmektedir; "*-Rabbimize yalvararak ve gizlice dua ediniz. Çünkü O haddi aşanları sevmez. -Yeryüzünde dirlik-düzen sağlandıktan sonra bozgunculuk çıkarmayınız. Allah'a korku ve umut içinde dua ediniz. Hiç kuşkusuz Allah'ın rahmeti iyi işler yapanlara yakındır*"¹²³. Bu âyetlerde, mü'minler, O'na en uygun şekilde dua ve yakarışa yöneltiliyor. Duada en güzel üslûbun bağırıp çağırarak değil, gizli ve içtenlikle yakarış olduğu vurgulanıyor.

¹¹⁴ Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yayınları, İstanbul 2001, s. 192.

¹¹⁵ eş-Şûrâ 42 /53.

¹¹⁶ Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'ân'ın Temel Kavramları*, İstanbul, Yeni Boyut Yayınları, 1998, s. 480.

¹¹⁷ el-Fâtiha 1/5.

¹¹⁸ el-Haşr 59/18-19.

¹¹⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, V, 266; Karagöz vdğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 128.

¹²⁰ Cilacı, Osman, "*Dua*", İslam Ansiklopedisi, İstanbul, TDV Yayınları, 1994, IX, 529.

¹²¹ el-Âl-i İmrân 3/38; el-Yûsuf 12/101; et-Tâhâ 20/25-28; eş-Şuârâ 26/83-85-87; en-Neml 27/19.

¹²² el-Furkân 25/77.

¹²³ el-Â'râf 7/55-56.

Ayrıca duanın Allah ile kul arasında irtibatı sağlayan en geniş ibadetlerden biri olduğuna dikkat çekiliyor¹²⁴.

Dua, insanın Rabbiyle irtibatını sağlayan süreklilik arz eden bir iletişim aracı olduğu için, inanan bir insan, günde en az beş defa Rabbinin huzuruna durup ona dua etmekte onu unutmadığını ikrar etmektedir.

3.11. Hatırlatma

Kur'ân, insan için Allah (cc)'ı hatırlamanın en önemli yolu olduğu gibi aynı zamanda bir öğüt ve hatırlatma kaynağıdır.¹²⁵ Kur'ân'da birçok âyette Allah (cc), Hz. Peygamber'e insanlara kendisini, Kur'an'ı, kıyameti ve haşr vb. hususları hatırlatmasını emretmektedir. Konuyla ilgili bir âyette Hz. Peygamber'e şöyle emredilmektedir: *"Bu sana, kendisiyle (insanları) uyarman, mü'minlere öğüt vermen için sana indirilen bir Kitaptır. Artık ondan dolayı kalbinde bir sıkıntı olmasın! Rabbinizden size indirilene (Kur'ân'a) uyun ve Onu bırakıp başka dostlara uymayın. Ne kadar da az hatırlıyor (öğüt alıyor)sunuz!"*¹²⁶.

Unutmanın azaltılması için diğer bir yol; mü'minlerin birbirlerine karşı vazife ve sorumluluklarını hatırlatması ve öğütte bulunmalarıdır. *"Onunla beraber(sen), hatırlatmaya devam et. Çünkü hatırlatma mü'minlere fayda verir"*¹²⁷. Öğüt yani hatırlatma, bu âyetin de açıkladığı gibi mü'minlere fayda vermekte, müslüman olmayanların da hidâyetine vesile olabileceği bildirilmektedir¹²⁸. Bu âyetlerde Hz. Peygamber'in görevinin insanlara emir ve nehiyleri iletmek ve onları tebliğ etmek olduğuna işaret edilmektedir.

Allah'ın yeryüzüne peygamberlerini ve ilahi kitaplarını göndermesi de aslında kullarına birer hatırlatmadır. İnsanın her zaman unutabileceği göz önünde tutularak hatırlatmanın ne kadar önemli olduğunu anlayabiliriz.

3.12. Namaz Kılmak

Namaz, Kur'an'da en çok önem verilen ibadettir. İnsanlara emredilen namaz ibadetinin manevi birçok hikmeti olduğu gibi maddi faydaları da bulunmaktadır. Nitekim Kur'an, namazın insanı birçok kötülükten koruyacağını şöyle haber vermektedir: *"(Ey Muhammed!) Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl Çünkü namaz, insanı hayasızlıktan ve kötülükten alıkor. Allah'ı anmak (olan namaz) elbette*

¹²⁴ Zuhaylî, Vehbe, *Tefsîru'l-Münir*, (trc. Hamdi Arslan v.dğr.), İstanbul, Risale Yayınları, 2005, IV, 519.

¹²⁵ Hicâzî, *et-Tefsîru'l-vâdih*, IV. 49.

¹²⁶ el-Â'râf 7/2-3.

¹²⁷ ez-Zâriyât 51/55; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VII, 267.

¹²⁸ Bkz.: el-İbrâhim 14/52; el-Kasas 28/46; el-Gâşîye 88/21.

*en büyük ibadettir. Allah yaptıklarımızı biliyor*¹²⁹." Elbette inananlar olarak bizler ibadetlerimizi sadece Rabbimizin rızasını kazanmak için yaparız. Fakat namazdaki bazı hareketlerin düzenli bir şekilde yapılması insanın bedeni için de çok faydalıdır. Mesela secde esnasında insanın beynine kanın daha verimli şekilde ulaşması bunun sonucu olarak da beynin daha iyi çalışması bu faydalardandır.

Namazın gün içerisine dağıtılması insan ve sağlığı için son derece önemlidir. Vücudun gerek sabah uykudan kalkması gerekse gün içinde bedeninin veya beynin yorulduğu bir anda abdest alıp namaza durması beden sağlığına son derece olumlu katkı yapmaktadır. Nitekim "*Namaz ve vücut sağlığı*" isimli yazısında Dr. Eda Sedef Sayan namazın beden sağlığına faydalarını şöyle açıklamaktadır: "Rükû ve secdelerde başa daha fazla kan gider. Göz ve baş, namaz kılan kimselerde kılmayanlara göre 80 kez daha fazla kanlanır. Hafıza ile ilgili olan beynin ön lobu, secdede daha fazla kanlandığından secde edenlerde hâfıza bozukluklarına çok daha az rastlanır. Bir insanın beyni günde secdeler sayesinde 80 defa kanla yıkanır. İnsan ayakta iken beyne giden ve beyin için iyi bir besleyici olan glikoz miktarının % 25, rükû halinde % 40, secde halinde ise % 75 oranında olduğu bilinmektedir. Bu da namazın beyin için ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır"¹³⁰.

3.13. Kur'an Okumak

Yeryüzünde, okunduğu takdirde kendisiyle ibadet olan tek kitap olan Kur'an'ın bir ismi de şifa veren, dertlere derman olan anlamındaki eş-Şafi'dir. Bu anlamda her gün Kur'an'dan bir yer belirleyip okumamız manevi sağlığımız için önemlidir. Kur'ân, şifa kaynağı olduğunu şöyle haber veriyor: "*Ey insanlar! İşte size Rabbinizden bir öğüt, kalplere bir şifâ ve inananlar için yol gösterici bir rehber ve rahmet (olan Kur'an) geldi*"¹³¹. Hz. Peygamber de bir hadislerinde; *Hafızasında Kur'an'dan hiçbir ezber bulunmayan kişi, harab olmuş bir ev gibidir*"¹³². buyurarak Kur'an okumanın insan için ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Kur'an okumak insanın ruhunu dinlendirir. Onun dinç kalmasını sağlar. Manevi yönden Kur'an okunan yere melekler geldiğini Hz. peygamber şöyle haber vermektedir: "*Bir cemaat Allah'ın evlerinden bir evde toplanır, Allah'ın kitabını okur ve aralarında müzakere ederlerse, üzerlerine sekînet iner, onları rahmet kaplar ve melekler etraflarını kuşatır. Allah Teâlâ da o kimseleri kendi nezdinde bulunanların arasında anar*"¹³³."

¹²⁹ el-Ankebût, 29/45.

¹³⁰ <http://www.gonuldergisi.com/namaz-ve-vucut-sagligi-dr-eda-sedef-sayan.html>(10.02.2017).

¹³¹ Yunus, 10/57.

¹³² Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsâ, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, "*Sevâbu'l-Kur'an*", 18.

¹³³ Müslim, "*Zikr*", 38.

Yine Kur'ân okunan yerden şeytanlar uzaklaşır¹³⁴. Bu bağlamda unutkanlığa yakalanan müminlerin Kur'an'da özellikle İnşirâh, Fatıha ve Yasin sûrelerini ve 7 şifa âyetlerini bu niyetle okumaları tavsiye edilmektedir¹³⁵.

Sonuç

Kur'ân-ı Kerîm'i daha iyi anlamak için ondaki duygu, düşünce ve kavramları iyi bilmek gerekir. Bu çalışmamızda Kur'ân'da bulunan ve günlük hayatımızda önemli bir yere sahip olan unutkanlığı ele aldık. Allah (cc) tarafından insanlara rehber olarak gönderilen son ilahi kitapta unutkanlığın nasıl yer bulunduğunu araştırdık.

Elde ettiğimiz bulgular neticesinde Kur'ân'da unutmanın bilinen anlamından ziyade farklı anlamlarda kullanıldığını, genelde ilâhi emir ve yasakların terk edilmesi, sözlerin tutulmaması, onların göz ardı edilmesi gibi anlamlarda kullanıldığını gözlemledik. Genel olarak Allah (cc) ile irtibatı zayıf veya hiç olmayan kişi veya toplumların onun emir ve yasaklarını çiğnediklerini, Peygamber, Kur'ân, mü'minler vb. konularda doğru yoldan saptıklarını, nefis ve hevalarına uyararak zikredilen şeyleri unuttuklarını müşahede ettik.

Kur'ân, bizlere birtakım hastalıklardan bahsederken onların çözüm yollarını da göstermiştir. İnsanın dünya ve ahiret hayatını etkileyen etmenlerden biri olan unutmayı Kur'ân, birçok âyette ele almış, onun sebeplerini ortaya koymuş, ondan kurtulmanın yollarını muhataplarına sunmuştur.

Unutmanın manevi olarak en önemli sebebi Allah (cc)'ı hatırdan çıkarmaktır. Bunun yanında şeytana uymak, haramlara bakmak, içki içmek, dünyaya dalmak insanda unutkanlığa sebep olmaktadır. Buna karşılık Kur'an, unutkanlığa reçete olarak; namaz kılmayı, dua etmeyi, her daim Allah'ı anmayı, hatırlatmayı, kuran okumayı, helalle yetinmeyi, dikkatli olmayı tavsiye etmektedir.

Günümüz yaşam şartlarında insanların unutkanlıkları bir hastalık derecesini almış, bu yüzden insanlar depresyonlara girmeye başlamıştır. Çünkü insanı çok fazla etmen meşgul etmektedir ki insan bunların hiçbirisine yoğunlaşamayınca unutkanlık artmaktadır. Günümüz insan yaşamının her alanında yer alan televizyon, bilgisayar, cep telefonu vb. birçok cihaz insanın beyin yapısını değiştirmekte, insanlarla iletişimini olumsuz etkilemektedir. Tüm bu karmaşadan kurtulmak için insanın Allah (cc)'la irtibatını hiçbir zaman kesmemesi bilakis daha da güçlendirmeye çalışması,

¹³⁴ Tirmizi, "Kur'ân", 10.

¹³⁵ Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as, *es-Sünen*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992, "Büyü", 37; "Tıb", 19.

şeytandan uzak durması, nefesine, gururuna, kibrine aldanmaması unutkanlığı önleme adına insan için en önemli tedavi yöntemleridir.

Kaynaklar

- Abdülbâki, Muhammed Fuâd, *Mu'cemü'l-Müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kâhire, Dârü'l Hadîs, 1422/2001.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992.
- Âlûsî, Seyyid Mahmud Şükrü, *Ruhu'l-Meâni fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azim ve's-Seb'i'l-Meâni*, Beyrut ts, İhyâi Turâsi'l-A'rabî.
- Ateş, Ali Osman, *Kur'ân ve Hadislere Göre Şeytan*, İstanbul, Beyan Yayınları, 1995.
- Aydın, Hüseyin, *Yaratılış ve Gayelilik*, Ankara, DİB. Yayınları, 1996.
- Beyzâvî, Kadı Nâsıreddin Ebi Said Abdullah Bin Ömer Bin Muhammed Şirâzî, *Envâru-t-Tenzîl ve Esrâru-t-te'vîl*, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Buhârî, Ebî Abdullah Muhammed b. İsmail, *Câmiu's-Sahîh*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-Beyân Tefsîri*, (trc: Abdullah Öz vd.), Damla Yayınevi. III. Baskı, İstanbul 1997.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh (Tâcu'l-Lüga ve Sihâhu'l-Ârabiyye)*, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1418/1994.
- Cübûrî, Hüseyin Halef, *Avârîzü'l-Ehliyye İ'nde'l-Usûliyyîn*, Mekke, Ümmü'l-Kurâ, 1408/1988.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as, *es-Sünen*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992.
- Ergül, Adem, *Kur'ân ve Sünnette Kalbî Hayat*, İstanbul, Altınoluk, 2000.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdu'd-dîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Okyanüsü'l-basît fi Tercemeti'l-Kâmûs'il-Muhît*, Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1424/2003.
- Güven, Yusuf, *Gözümü Haramdan Nasıl Korurum*, İzmir, Işık Yayınları, 2010.
- Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Hicâzî, Muhammed Mahmud, (trc.: Mehmet Keskin). *et-Tefsîru'l-Vâdih*, İstanbul ts, İlim Yayınları.
- <http://www.gonuldergisi.com/namaz-ve-vucut-sagligi-dr-eda-sedef-sayan.html>(10.02.2017).

- İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, by. , ty.
- İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebû'l-Fidâ İsmâil b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Kuveyt, Mektebetü Tâlibi'l-İlm, 1998.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânü'l-Ârab*, Beyrut, Dâru Sâdır, 1410/1990.
- İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed b. Râğıb, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*, Beyrut, Dâru'l-Ma'rifet, 1422/2001.
- İzzeddin İbn Abdüsselâm, *Kavâidu'l-Ahkâm fi Mesâlihi'l-En'âm*, (trc. Kaya, Süleyman; Duman, Soner), İstanbul, İz Yayıncılık, 2006.
- Karagöz, İsmail ve dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara, DİB. Yayınları, 2007, s. 531.
- Karaman, Hayrettin vd., *Kur'ân Yolu*, Komisyon, DİB. Yayınları, Ankara 2007.
- Kaya, Süleyman, *Kur'ân'da İmtihan*, İstanbul, İnsan Yayınları, 2003.
- Kurtubî, Ebî Abdillah, Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut, Dâru İhyâi't-Turâsi'l- A'rabi, 1422/2002.
- Kutub, Seyyid, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, İstanbul, Hikmet Yayınları, (trc. M. Emin Saraç vd.), 1972.
- Müslim, Ebû'l- Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî. *Câmiu's-Sahîh*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *es-Sünen*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1992.
- Nesefî, Ebû'l-Berakât Abdullah b. Ahmed, *Medâriku't-tenzîl ve Hakâiku't-Te'vil*, (trc; Harun Ünal), İstanbul, 2003.
- Nursi, Said, *Kastamonu Lâhikası*, İstanbul, Yeni Asya Neşriyat, 2013.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'ân'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1998.
- Öztürk, Yener, *Kur'ân'da Âhiret*, İzmir, Işık Yayınları, 2004.
- Râzî, Fahrüddin, *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefatihü'l Ğayb)*, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l- A'rabî, 1997.
- Sofuoğlu, Mehmet, *Tefsire Giriş*, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1981.
- Süyûtî, Abdurrahman Celaleddin, *ed-Durru'l-Mensur fi Tefsiri'l-Me'sur*, Beyrut, Dâru'l- Fikr, 1993.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr*, Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 1998.

- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, (trc. Kerîm Aytekin, Hasan Karakaya), İstanbul, Hisar Yayınevi. 1996.
- Tancî, Muhammed, *Mu'cemü'l-Mufasssal fî Tefsîri Garîbi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiye, 1424/2003.
- Tirmizi, Ebû İsa Muhammed b. İsâ, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Toshihiko İzutsu, *Kur'ân'da Dini ve Ahlâkî Kavramlar*, (çev. Selahaddin Ayaz), İstanbul, Pınar Yayınları, 1991.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2001.
- Ünal, Ali, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, İstanbul, Beyan Yayınları, 1986.
- Vehbî, Mehmed, *Büyük Kur'ân Tefsîri (Hülâsâtü'l Beyân)*, İstanbul ts, Üçdal Neşriyat.
- Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (Sd; İsmail Karaçam ve Dğr.), Azim Dağıtım, İstanbul 1992.
- Kandehlevî, Yûsuf, *Muhtasar Hayâtü's-Sahâbe*, İstanbul, Ravza Yayınları, 2000.
- Zuhaylî, Vehbe, *Tefsîru'l-Münir*, (trc. Hamdi Arslan v.dğr.), Risale Yayınları, İstanbul 2005.